

TÜRK DÜNYASININ İLK OPERASI ‘‘LEYLA İLE MECNUN’’
THE FIRST OPERA OF THE TURKISH WORLD ‘‘LEYLI AND MAJNUN’’

*Ömer TÜRKMENOĞLU**
*Zümra AZİZOĞLU***

Özet

Türk dünyası opera tarihi, ilk örneğini 1908 yılında, Azerbaycanlı besteci Üzeyir Hacıbeyli'nin ‘‘Leyla ile Mecnun’’ adlı opera eseri ile vermiştir. Birçok kaynağa göre ‘‘Leyla ile Mecnun’’ sadece Türk dünyasının değil aynı zamanda İslam âleminin ve doğunun da ilk operası olarak nitelendirilmektedir. Bu operanın en önemli özelliği klasik batı müziğiyle halk müziğinin usta bir şekilde sentezlenmesidir. İlk kez bu şekilde bestelenen opera, sahnelenmesiyle birlikte doğuyu etkisi altına almış ve opera sanatının halk tarafından benimsenmesini sağlamıştır. Büyük besteci Üzeyir Hacıbeyli, edebiyat ve müzik alanında gelişmiş ve ‘‘doğal konservatuvar’’ olarak adlandırılan Azerbaycan’ın Şuşa şehrinde doğmuştur. Var olan yeteneğini burada geliştirerek sağlam temeller üzerine kurmuştur. Sadece müzik değil edebiyatla da yakından ilgilenmiş, birçok kitap, makale yazmış ve gazetelerde yazarlık yapmıştır. Leyla ile Mecnun operası, konusunu Fuzuli’nin aynı ada sahip ‘‘Leyla ile Mecnun’’ mesnevisinden alınmıştır. Besteci, 13 yaşındayken doğduğu şehir olan Şuşa’da izlediği ‘‘Mecnun Leyli’nin mezarı başında’’ isimli tiyatro gösterisinden etkilenerek bu operayı yazmaya karar vermiştir. 1907 yılında daha 22 yaşındayken opera üzerine çalışmaya başlamıştır. Operaya farklı bir bakış açısı getirerek batı müziğinin tonal yapısıyla, Azerbaycan halk müziği olarak bilinen ‘muğam’ı birlikte kullanmıştır. Bu opera türüne de ‘‘Mugam Opera’’ denmiştir. Dönemin şartlarına rağmen bestelenen ve sergilenen opera, iki kültürü birleştirmesiyle özgünlüğünü

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Bölümü Müzik ABD
Ankara / TÜRKİYE, omerturkmenoglu@gazi.edu.tr. ORCID: 0000-0002-2539-3600

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Ankara / TÜRKİYE, zumraazizoglu@gmail.com, ORCID:0000-0002-1540-3879

korumuş ve diğer ülkelerde de birçok kez sergilenmiştir. Ülkemizde, Türk dünyası operaları az sahnelenmektedir, "Leyla ile Mecnun" operasının da Türkiye'de çok sahnelenmemiş olması ve hakkında çok az tez, makale, kitap olması nedeniyle böyle bir makaleye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu araştırmada; Azerbaycan opera tarihi, Üzeyir Hacıbeyli'nin yaşamı, bestecinin operayı oluşturma süreci ve Leyla ile Mecnun operasının içeriği gibi farklı başlıklar oluşturulmuştur.

Anahtar kelimeler: Leyla ile Mecnun, Üzeyir Hacıbeyli, Türk Dünyası, Opera

Abstract

The Turkish world's opera history gave its first example in 1908 with the opera "Leyli and Majnun" by Azerbaijani composer Üzeyir Hacıbeyli. According to many sources, "Leyli and Majnun" is described as the first opera of the Turkish world and the Islamic world, and the east. The most important feature of this opera is the masterful synthesis of classical western music and folk music. The opera, which was composed for the first time in this way, influenced the east with its staging and ensured that the art of opera was adopted by the public. The great composer Uzeyir Hajibeyli was born in the city of Shusha in Azerbaijan, which was developed in the field of literature and music and called the "natural conservatory." He developed his existing talent here and built it on solid foundations. He was interested in music and literature, wrote many books, articles, and was a writer for newspapers. The subject of the opera Leyli and Majnun is taken from Fuzuli's "Leyli and Majnun" poetry of the same name. At the age of 13, the composer decided to write this opera, influenced by the theater show "At the tomb of Majnun Leyli" which he watched in Shusha, his home city. He started working on opera in 1907 when he was only 22 years old. By bringing a different perspective to opera, he used the tonal structure of western music with 'mugham,' also known as Azerbaijani folk music. This type of opera is also called "Mugam Opera." The opera, which was composed and performed despite the conditions of the period, preserved its originality by combining two cultures and was performed many times in other countries. Operas from the Turkish world are rarely staged in our country, and there is a need for such an article because the opera "Leyli and Majnun" has not been staged much in Turkey and there are very few theses, articles, and books about it. In this study; Different titles have been created such as the history of Azerbaijan opera, the life of Uzeyir Hajibeyli, the composer's process of creating the opera, and the content of the opera Leyli and Majnun.

Keywords: Leyli and Majnun, Uzeyir Hajibeyli, Turkish World, Opera

Azerbaycan Opera Tarihi

Türk dünyasında Azerbaycan, opera eseri veren ilk ülkedir. Opera, içinde birçok sanatı barındırdığından dolayı gelişimi bir bütünsellik içerir ve bu bütünlük için belirli altyapıların olması gerekmektedir. Azerbaycan'da opera tarihi oluşurken bahsedilen altyapılara örnek olarak; asırlarca müzik eşliğinde yapılan tiyatrolar, Şuşa ve Bakü'de verilen doğu konserleri, Batı ve Rus bestecilerinin opera eserleri gösterilebilir. Üzeyir Hacıbeyli bu konuyla ilgili şöyle demiştir; *“1907 yılından itibaren Azerbaycan Türkleri arasında opera sanatının oluşmasının en önemli faktörlerinden biri kuşkusuz ‘şabeh’ adı verilen müzikli halk oyunu olmuştur.”* (Seferova Z., *Türk Dünyasının Müzik Yıldızı*, s.88)

1889 yılında A. N. Verstovski'nin ‘Askoldova Moqila’ operası ile Bakü'de ilk opera temsili gerçekleşmiştir. Yurtdışından birçok opera sanatçısı, bale ve tiyatro toplulukları gelmiş ve çeşitli operalar sergilenmiştir. Bu sebeple 1890 yılı Azerbaycan opera ve tiyatro hayatı için çok renkli geçmiştir.

Operalar, Bakü'de bulunan tiyatro ve konser salonlarında sergilenmiştir. Belli bir süre sonra bu yeterli gelmemiş ve 1910 yılında Azerbaycan Akademik Opera ve Bale Tiyatrosu inşa edilmiştir. Tiyatronun tüm masraflarını Hacı Zeynalabdin Tağıyev karşılamıştır. *“1918 yılında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (ADR) hükümeti bu binayı resmen devlet tiyatrosuna dönüştürmeye karar vermiştir. Azerbaycan'da en büyük müzikal tiyatroya sahip olan Azerbaycan Devlet Opera ve Bale Tiyatrosu, 1928 yılında, M. F. Akhundov tiyatrosu, 1959 yılından itibaren Akademik Opera ve Bale Tiyatrosu adını almıştır.”* (İsayeva Sedaqet, *«Leyli və Məcnun» Türkiyəyə yola düşür.* s.8)

Üzeyir Hacıbeyli, halk arasında klasik müziğin yayılmasına yönelik bir hareket başlatmıştır. Azerbaycan'daki insanların lisans seviyesinde eğitim almasına yönelik bir rapor hazırlamış ve Azerbaycan Halkı Eğitim Komiserliği ile irtibata geçmiştir. Hacıbeyli'nin gayretlerinin bir sonucu olarak 25 Mayıs 1920 yılında Azerbaycan'da lisans eğitimi verebilecek düzeye sahip olan Bakü Müzik Akademisi kurulmuştur. Üzeyir Hacıbeyli ‘Azerbaycan'da Musiki Öğretimi adlı makalesinde akademinin işleyişi ile ilgili şunları yazmıştır: *“Okul birinci ve ikinci dereceli olup öğrenim süresi 8 yıldır. Okulu bitirecek olan öğrenciler musikiden lazımınca bilgi almış, kendi*

ih̄tisası olan derslerden yetenek kazanmış, müzisyenlik sanatlarıyla çıkıp isterseler konservatuarların âli sınıfına dahil olup, öğrenimini tamamlayabilir; istemezlerse kendi işlerinde mahir bir sanatçı sıfatıyla hizmetlere girip musiki görevini yapabilirler." (Turan C., *Çırpınırdı Karadeniz'in Bestecisi Üzeyir Hacıbeyli*, s. 231) Bakü müzik akademisi 1926 yılında Azerbaycan Devlet Konservatuarına katılmıştır. Azerbaycan halk müziği hem geleneksel (Ustadan çırağa) hem de Avrupa usulleriyle, yani notalarla öğretilmiştir. Üzeyir Hacıbeyli ile Müslim Magomayev müzik kültürü üzerine çalışmalar yapmış ve ülke genelinde ilk defa "Azerbaycan Halk Şarkıları" kitabı yayınlanmıştır. Milli müzik kültürüne yaptığı büyük katkılardan dolayı 1939 yılında Üzeyir Hacıbeyli, Bakü Müzik Akademisi başkanlığına seçilmiştir. Müzik bilimi eğitimi ile uzun yıllar boyunca binlerce akademisyen ve uzman yetiştiren akademi, 1991 yılında "Hacıbeyov Bakü Müzik Akademisi" ismini almıştır.

Azerbaycan operasının kurucusu kabul edilen Üzeyir Hacıbeyli, bazı siyasi ve toplumsal zorluklara rağmen 1908 yılında "Leyla ile Mecnun" operasını sahnelerendirerek Türk dünyası için tarihi başlangıcı yapmıştır. Birçok kaynağa göre "Leyla ile Mecnun" sadece Türk dünyasının değil aynı zamanda İslam âleminin ve doğunun da ilk operası olarak nitelendirilmektedir. Besteci bu büyük girişiminden sonra, "Şeyh Sinan" (1909), "Rüstem İle Zöhreb" (1910), "Şah Abbas ve Hurşid Banu" (1912), "Kerem ile Aslı" (1912), "Harun ve Leyla" (1915), "Köroğlu" (1936), "Firuze" (1945) adlı operalarını ve "Er ve Avrat" (1910), "O Olmazsa Bu Olsun" (1910) ve "Arşın Mal Alan" (1913) adlı operetlerini bestelemiştir.

Bu eserlerle birlikte Azerbaycan opera tarihi daha çok zenginleşmiş ve birçok besteci gün yüzüne çıkmıştır, Üzeyir Hacıbeyli'den sonra Zülfügar Hacıbeyli, Müslüm Magomayev, Efrasiyab Bedelbeyli, Fikret Amirov, Kara Karayev, Cevdet Hacıyev, Cihan Cihangirov, Sultan Hacıbeyov, Arif Melikov, Eşref Abbasov gibi önemli besteciler opera tarihine çok büyük katkıda bulunmuşlardır. Eserlerine örnek olarak, Müslüm Magomayev "Nergis" (1935), Niyazi Hacıbeyov "Hüsrev ve Şirin" (1942), Kara Karayev ve Cevdet Hacıyev "Vatan" (1945), Fikret Amirov "Sevil" (1953) gibi birçok besteci, opera eseri bestelenmiştir.

Fotoğraf 1: Üzeyir Hacıbeyli

Üzeyir Hacıbeyli'nin Hayatı

Eser ile ilgili daha ayrıntılı bilgiye sahip olmak için bu büyük bestecinin yaşadığı dönemi, aldığı eğitimleri ve müzik kültürüne olan katkılarını bilmek gerekmektedir.

Üzeyir Hacıbeyli, 1885 yılında Azerbaycan'ın Şuşa şehrine bağlı olan Ağcabedi köyünde doğmuştur. *“İlk eğitimini Şuşa'nın iki sınıflı Rus Azerbaycan okulunda okudu. Üzeyir'in ilk müzik öğretmeni, Azerbaycan'ın ünlü müzisyen dayısı Ağalar Bey Aliverdibeyov olmuştur. Üzeyir'in güzel bir sesi vardı, halk musikisini ve makamları oldukça güzel ve iyi bir şekilde okuyordu. Onun sesi hatta gramofona kaydedilmişti...”* (Seferova Z., *Türk Dünyasının Müzik Yıldızı*, s.88) Çocukluğundan itibaren müzik ve şiirle ilgilenen Üzeyir Hacıbeyli tar çalmayı öğrenmiş ve 1899-1904 yılları arası Gürcistan'ın Gori şehrinde ki öğretmen okulunda öğrenimini sürdürmüştür. Gittiği öğretmen okulunda keman eğitimini ilerletmiş, müzik teorisinde kendini geliştirmiştir.

Azerbaycan'ın Cebayıl şehrinde 1 yıl öğretmenlik mesleğini yaptıktan sonra milli gazete ve dergi işlerinde görev almak için Bakü'ye gitmiştir. Burada hem öğretmenlik yapmış hem de Hayat Gazetesi'nde tercüman olarak çalışmıştır. Bu dönemde birçok yazarlık faaliyetinde bulunmuştur. Bir kitap çıkarmış, gazete ve dergiler de yazmış olduğu makaleler yayınlanmıştır. Gazetecilik unvanı giderek büyümüş ve Yeni İkbal gazetesinin başyazarlığını yapmıştır. Üzeyir Hacıbeyli gazetecilik kariyerinden uzaklaşarak, müziğe yönelmiştir. Dönemin siyasi zorluklarına rağmen daha 22 yaşındayken yazdığı ‘Leyla ile Mecnun’

operası 1908' de Türk dünyasının ilk operası olma özelliğini taşıyarak sahnelenmiştir. Azerbaycan'da ve birçok ülkede beğeniyle karşılanmıştır. Daha sonra müzik eğitimini evrensel boyuta taşımaya, dünya klasiklerini incelemeye başlamış, bunun yanı sıra yeni eserler de vermeye devam etmiştir.

Üzeyir Hacıbeyli'nin ilk operası olan "Leyla ile Mecnun" Azerbaycan kültür hayatı için çok önemli bir yere sahiptir. Besteci yapmış olduğu bu önemli katkıdan sonra yeni türler ve eserler vermeye devam etmiştir. Bu eserler; 1909'da "Er ve Arvad", 1910'da "O Olmasın Bu Olsun", 1913'te "Arşın Mal Alan" operetlerini 1909'da "Şeyh Senan" 1910'da "Rüstem ve Söhrab", 1912'de "Şah Abbas ve Hurşidbanu" ve " Esli ve Kerem", 1915'te "Leyla Hanım" operalarını yazdı.

Üzeyir Hacıbeyli'nin eserlerinde batıyla doğuyu harmanlamasıyla ilgili olarak "Aslı ve Kerem" operasının ilk başarılı sahne gösteriminden sonra gazetelerden biri şöyle yazmıştır: "Burada musikinin halkın içinden çıktığını söyleyebiliriz."... (Seferova Z., Türk Dünyasının Müzik Yıldızı, s.96)

1911'de Moskova'ya giderek Rus Müzik Cemiyetinin organize ettiği kurslara dinleyici olarak katıldı. Daha sonra Petersburg Konservatuvarını kazandı fakat eğitimini 1. Dünya Savaşı sebebiyle tamamlayamadı.

Fotoğraf 2: Soldan sağa oturanlar; Aram Haçaturyan - Üzeyir Hacıbeyov - Dmitri Şostakoviç - Reinhold Glière - Sergey Prokofyev

Gazetecilik faaliyetinin yanı sıra aldığı yüksek müzik eğitimiyle Azerbaycan halk müziğinde de birçok eser, operet, opera besteledi. Bestelediği eserler birçok ülke de beğeniyle karşılandı ve eserleri yaklaşık 60 farklı dile çevrildi.

“1915’te Üzeyir Hacıbeyli gazetecilik faaliyetlerini yeniden başlattı, bununla bir arada besteci olan kardeşi Zülfikar Hacıbeyli ve gazeteci Ceyhun Hacıbeyli ile birlikte Hacıbeyli Kardeşler Müzik Cemiyeti’ni kurarak, sadece Azerbaycan’ın değil, tüm Kafkasya’nın Orta Asya ve İran’ın müzik hayatında büyük hizmetler yaptı.” (İ. H. GERÇEK, Üzeyir Hacıbeyov’un Azerbaycan Halk Musikisi’nin Esasları Üzerine Bir İnceleme)

1918 yılında siyasi olaylardan dolayı İran'a gitti, ancak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla ülkesine geri döndü ve burada resmi yayın organı olan Azerbaycan Gazetesinin başyazarlığını yaptı. 1938 yılında SSCB(Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) Halk Artisti fahri unvanını aldı.

Müzik teorisi ile daha fazla uğraşarak " Azerbaycan Halk Müziği'nin Esasları" isimli temel eseri yayınlandı. 1928-1929 ve daha sonra 1938-1948 yılları arasında Azerbaycan Devlet Konservatuvarının rektörü oldu. 1940'ta profesör unvanı aldı.

Üzeyir Hacıbeyli 23 Kasım 1948 yılında vefat etti ve Bakü'de, "Fahri Hıyaban" adı verilen onur mezarlığında toprağa verildi.

“Leyla ile Mecnun” Operasının Hazırlanma Süreci ve İncelenmesi

Leyla ile Mecnun operası doğunun ve Türk dünyasının ilk operası olarak kabul edilmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi operanın oluşmasında birçok sanat dalı ve türü önemli rol oynamıştır. Bu gelişmeler öncülüğünde bestelenen “Leyla ile Mecnun” operası 25 Ocak 1908 yılında Bakü’de Hacı Zeynelabidin Tağıyev’in tiyatro binasında sahnelenmiştir.

Fotoğraf 3: *Leyla ile Mecnun operasının ilk afişi*

Operanın librettosu 16. yüzyılın ünlü şairi Muhammed Fuzuli'nin aynı adı taşıyan ve Azerbaycan Türkçesiyle yazdığı manzumesinden alınmıştır. İnsanlık tarihinin sonsuz ve yüce sevgisini anlatan "Leyla ile Mecnun" efsanesinin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Operanın özellikleri ile ilgili olarak Üzeyir Hacıbeyli ve kardeşi Ceyhun Hacıbeyli, eserin librettosunu yazarken Fuzuli'nin manzumesini özetlemişler, bazı bölümlerin metnini ise kendileri yazmışlardır.

Üzeyir Hacıbeyli, Leyla ile Mecnun operasının oluşumunu 'Leyla ve Mecnun'dan Köroğlu'na Kadar isimli makalesinde şöyle belirtmiştir: '*Leyla ile Mecnun nasıl oluşmuştur? Ben opera üzerinde 1907 yılında çalışmaya başladım; Ama bende bu idea hayli önce, tahminen 1897-1898 yıllarında, ben on üç yaşında çocukken doğduğum şehir Şuşa'da amatör aktörlerin ifasında 'Mecnun, Leyli'nin mezarı başında' sahnesini izledikten sonra belirlemiştir. Aynı sahne beni o kadar heyecanlandırdı ki, birkaç yıl sonra Bakü'ye gelip operaya gelip benzer bir şey yazmak kararını verdim.'* (Turan C., Çırpınırdı Karadeniz'in Bestecisi Üzeyir Hacıbeyli, s. 268)

Bu operada karakterlerin iç dünyasını yansıtan en önemli şey makamlardır. Hacıbeyli halk müziği makamlarını seçerek hareket etmiş ve bu anlayışla operayı oluşturmuştur.

Ceyhun Hacıbeyli süreç ile ilgili şunları aktarmıştır: “...1907 yılının baharında biz çalışmalara başladık. Durum uygundu: biz Üzeyir’le “İslamiye” otelinde kalıyorduk, ailemiz ise ağabeyimiz Zülfügar’la birlikte eyalette yaşıyordu. Biz, Fuzuli’nin şiirlerinin büyük bir bölümünü alarak metni işliyor ve kendimizin ürettiği tam metne ekliyorduk... Çalışmalar farkına varılmadan ilerliyordu ve birkaç ay sonra partiyon hazırıldı...” (“Leyla ile Mecnun” operasının ortak yazarı Ceyhun Hacıbeyli’nin anılarından, Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Edebiyat ve Sanat Arşivi)

Leyla ile Mecnun operası büyük zorluklara rağmen sahnelenmiştir. Bu zorlukların en başında “Leyla” rolüne aktris bulamama konusu vardır çünkü zamanın örf ve adetlere göre kadınların sahneye çıkması uygun değildir. Uzun arayışlardan sonra gösteri ekibi, sesi çok güzel olan Abdurrahim Ferecov isimli bir aşçı yardımcısını bulmuşlardır. Fecero kimisenin bilmemesi şartıyla rolü kabul etmiştir bu rolü sadece gala gecesinde oynamıştır daha sonra “Leyla” rolünü A. Ağdamski (A. Bedelbeyli) başarılı bir şekilde oynamıştır.

Opera sahnelenirken yıllarca makam parçalarına tarı ile eşlik eden Kurban Pirimov olmuştur. Gösterinin ilk yönetmeni Hüseyin Araplinski , ilk şefi Abdurrahim Hakverdiyev ve Mecnun rolünü ise Hüseyingulu Sarabski icra etmiştir.

Operanın ilk sahneye çıkışındaki başarı o dönemin sivil hayatının en önemli olaylarından biri olmuştur, gösterimden sonra dönemin birçok gazetesi bu önemli kültürel olayı haber yapmışlardır. O yazılardan birinde şu ifadeler yer verilmiştir; “Leyli ve Mecnun operasında gerçekten de halk sanatının etkisini görmek mümkündür... Her defasında ağzına kadar dolu olan salon, Leyli ve Mecnun operasında yerli bir şey duymaktadır, herkes tek bir insan gibi Fuzuli’nin kahramanlarının ıstırabını çekmekte ve büyük bir heves ve zevkle dramın gidişatını izlemekte ve müziği dinlemektedir. Operanın “Söyle bakalım” gibi farklı farklı bölümleri, halk arasında o kadar yaygınlaştı ki küçükten büyüğe kadar herkes öğrendi ve okumaya başladı. (Bakü, 6 Kasım 1911)

Ü. Hacıbeyli, operanın başarısına aktörlerin ve özellikle “Mecnun” rolünü oynayan H. Sarabski’nin büyük katkısı olduğunu belirtmiştir. Sarabski rolünü öyle büyük bir başarıyla oynamıştır ki daha sonradan insanlar onu hep “Mecnun” olarak çağırmıştır. Eskiden

sokakta kendisine yönelik tehditte bulunan toplum, sevgi gösterip saygı duymaya başlamışlardır.

Operanın ilk sahnelenişinden sonraki gelişmelerle ilgili Üzeyir Hacıbeyli şöyle der: " Biz gençler, Leyli ve Mecnun operası üzerinde büyük bir heyecan ve şevkle çalıştık. Maddi ve işçilik açısından büyük zorluklar yaşadık. O dönemde ne ciddi şekilde icra etme medeniyetine ne belirli bir teorik hazırlığa ne de sahneyle ilgili söze sahiptik. Bakü'de petrol sanayicilerinin 'Necat Cemiyeti', kendilerini kültür ve sanatın himayecisi olarak tanıtıyordu. İhtiyaç yüzünden Leyli ve Mecnun operasının telif haklarını cüzi bir meblağ karşılığında söz konusu topluluğa satmak zorunda kaldım. Halbuki o dönem de operayı izlemek için bilet bulmak oldukça zordu ve bu gösteriden büyük bir kazanç elde ediliyordu." (Hacıbeyli Ü., Eserleri, II, c., B., 1965, s.275)

Araştırmalar sonucu bir kaynakta 1994'te Fuzuli'nin 500. Doğum yıldönümü münasebetiyle, Bilkent Üniversitesi'nde bir kutlama töreni gerçekleştirilmiş ve bu törende Fuzuli'nin mesnevisinden alınan Leyla ile Mecnun operası Rauf Abdullayev şefliğinde sahnelenmiştir. Ancak eserle ilgili yapılan arşiv taramalarında herhangi bir afiş, broşür, gazete yazısına ulaşılamamıştır.

Türkiye – Azerbaycan ortak iş birliğinde Ankara Devlet Opera Balesi tarafından ilk kez 14 Mayıs 2016 tarihinde sahnelenmiştir. Eflatun Neimetzade operanın hem rejisörlüğünü hem de eserin Türkçeye çevrimini yapmıştır. Orkestra şefi Fahrettin Kerimov'dur.

Fotoğraf 4: Ankara Devlet Opera Balesi, Leyla ile Mecnun operası ilk gösterimi.

Operanın İncelenmesi

5 Perde 6 Tablo (Sonraki Versiyonlarda 4 Perde 6 Tablo)

Besteci: Üzeyir Hacıbeyli

Libretto: Üzeyir Hacıbeyli - Ceyhun Hacıbeyli

Bestelenme Tarihi: 1907

Prömiyer: 25 Ocak 1908

İlk Gösterim Yeri: Bakü, Hacı Zeynelabidin Tağıyevin
Tiyatro Binası

Karakterler

Mecnun (Tenor, Mugam Ustası): Genç bir Arap

Abulgeys (Tenor): Mecnun'un babası

Ummilgeys (Soprano): Mecnun'un annesi

Leyla (Soprano - Mugam Ustası): Mecnun'un sevgilisi

Fattah (Bariton): Leyla'nın babası

Ummilleyli (Mezzosoprano): Leyla'nın annesi

İbn-i Selam (Tenor): Zengin Arap

Nofel (Bariton): Komutan

Çöpçatanlar, haberciler, ziyaretçiler, elçiler, öğrenciler

Leyla ile Mecnun operasının önemli bir özelliği de halk müziği ile klasik batı müziğinin çok iyi sentezlenmesidir. Üzeyir Hacıbeyli mugam bölümlerinde birçok makam seçeneği arasından sadece karakterlerin ruh hallerini yansıtan ve özelliklerine uygun olan makamları tercih etmiştir. Besteci bununla ilgili olarak şöyle demiştir: *'Ben halk musikisindeki klasik musiki örnekleri olan, makamları, musiki materyali olarak kullanmayı düşünüyordum. Amacım Fuzuli manzumesindeki gazellere form ve içerik bakımından zengin ve rengarenk makamlardan müzikler seçmek ve olayların dramatik yönlerini ortaya koymaktır.'* (Hacıbeyli Ü., Eserleri, II., s.274-275)

Opera partiyonunun mugam bölümlerinde sadece makam isimleri, sözler ve karakter belirtilmiştir. *'İlk dönemde operanın gösterimi "direksiyon" (yönelteç) esasına kuruluydu. Yönelteçte hangi makamların nerede, kim tarafından ve hangi sözlerle icra edileceği belirtiliyordu.'* (Seferova Z., Türk Dünyasının Müzik Yıldızı, s.118) Muganni adı verilen icracılar makamları doğaçlama seslendirmiştir. Her bir makamın çok fazla doğaçlama imkânı ve varyasyonu

olduğundan Leyla ile Mecnun operasının makamsal kısımları her bir muganninin yetenek ve yaratıcılığına göre değişmiştir.

Koro sahneleri dramaturji anlamında büyük önem taşımaktadır. Koronun sergilediği ve melodinin halka ait olduğu "Şeb-i Hicran" eseri operanın uvertürünü oluşturmuştur ve eseri en iyi şekilde ifade etmiştir.

Fuzuli'nin "Şeb-i Hicran" şiiri önce Azerbaycan türkçesiyle daha sonra Türkiye türkçesiyle verilmiştir.

Şeb-i Hicran

Şeb – i hicran yanar cânım döker kan çeşm-i giryânım.

Uyadır halkı efgânım kara bahdım uyanmaz mı?

Gül-i ruhsârına karşı gözümünden kanlı akar su,

Habîbim fasl-ı güldür bu akar sular bulanmaz mı?

Şeb-i Hicran (Türkçesi)

Ayrılık gecesi, canım yanar, ağlayan gözüm kanlı yaş döker.

Feryadım, figanım bütün halkı uyandırır, kara bahtım hâlâ uyanmayacak mı?

Güle benzeyen yanağına karşı gözümünden kanlı yaşlar dökerim,

Sevgilim gül mevsimidir, bu mevsimde akan sular bulanmaz mı?

Operadaki bazı koro eserleri sahnelerin gelişimine yardımcı olmuştur. (Elçilerin iki korosu, Arapların söylediği "Söyle Bakalım", Leyla ile Mecnun'un arkadaşlarının korosu) bazı korolar ise sahnedeki belirli ruh hallerine ve duygulara zemin hazırlamak için oluşturulmuştur. (Kızların sahne arkasında okudukları koro, Mecnun'un arkadaşlarının korosu vb.) Hacıbeyli, kızların söylediği ilk korolarında "Evleri Var Hane Hane" ve "Bu Gelen Yare Benzer" halk şarkılarından yararlanmıştı. Üzeyir Hacıbeyli "Leyla ile Mecnun'dan Köroğlu'na Kadar" adlı makalesinde operanın notaya alınmış kısımları hakkında şöyle yazmıştır: "Bu operadaki orkestra musikisi ve koro için halk mahnılarından alınan melodilere nota yazılmıştır." (Seferova Z., Türk Dünyasının Müzik Yıldızı, s.122) Operanın koro bölümlerine örnek olarak Mecnun'un elçilerinin ve

İbn-i Selam'ın elçilerinin korosunda, Ü. Hacıbeyli polifonik öğeleri uygulamıştır.

1. Perde

Operanın birinci perdesindeki eserler sırasıyla; Uvertür, koro "Şebi Hicran", Mecnun ve Leyla'nın düeti, kız ve erkek korosu, trio (Mecnun'un babası, annesi ve Mecnun)

İlk perde operanın giriş müziği ve koronun açılışıyla başlar. Erkekler ve kızlar okuldan çıkarlar. Leyla ile Mecnun birbirlerini sevmektedirler, Leyla'nın arkadaşları Leyla'nın Mecnunla olan ilişkisini hiç tasvip etmezler ve onu alıp götürürler. Mecnun babasına Leyla'ya aşık olduğunu söyler ve onunla evlendirmesi için yalvarır.

Leyla ile Mecnun'un karşılıklı sevgisinde "mahur hindi" ve "segâh" makamlarından, Mecnun'un babasının endişesinde ise "çargâh" makamından yararlanmıştır.

2. Perde

Operanın ikinci perdesindeki eserler; Kızların korosu, koro "Verme Verme", Mecnun'un elçilerinin korosu, İbn-i Selam'ın elçilerinin korosu

Leyla'nın annesi Leyla ile Mecnun'un birbirine olan hislerini duymuştur. Annesi Leyla'yı kınar ve ona kızar. Mecnun'un babası Leyla ile Mecnun'u bir araya getirmek ister ama Leyla'nın babası bu fikire şiddetle karşı çıkar, kızını aşkından delirmiş bir deliye (Mecnun'a) vermek istemez. Bunu duyan Mecnun kaderine ve insanlara nefret dolar bunun üzerine kendini yalnızlığa mahkum eder ve çöllere düşer. Ancak Leyla'yı farklı bir kader bekler, ailesi onu İbn-i Selam ile evlendirmek ister.

Leyla'nın babasının Mecnun'un gönderdiği elçiye ret cevabı ile Mecnun'un derin üzüntü ve ıstırap dolduğu sahnede "Şur" makamı kullanılmıştır. 2. perde Leyla'nın İbn-i Selam ile evlendirilmesi üzerine acısını feryat etmesiyle son bulur. Bu soloda "Katar" makamı, dramatik açıdan tiz ve gergin olarak seslendirilmiştir.

3. Perde

Operanın üçüncü perdesindeki eserler; Giriş, misafirlerin korosu, Leyla ile İbn-i Selam'ın düeti, koro "Mecnun Kalk Gidelim"

Leyla ile İbn-i Selam görkemli bir şekilde şenliklerle evlenir. Konuklar onlara güzel dileklerde bulunur. Baş başa kaldıklarında Leyla Mecnun'un zayıf sesini duyar ve kafası iyice karışır. Leyla bayılır ve hastalığı başlar.

Bu perdede rast ve şüşter makamları kullanılmıştır.

4. Perde

Operanın dördüncü perdesindeki eserler; Giriş, kızların korusu, koro "Söyle Bakalım", Nofel'in koroyla sahnesi, koro " Ey Nofel", gasidlerin korusu (savaş sahnesi)

Mecnun derin üzüntü içerisinde, Leyla'yı düşünerek çöllerde yürür. Mecnun çölde iyice zayıflamış, güçten düşmüş ve hüznü kaderiyle baş başa olduğu sıralardan birinde yanından geçen Arapların dikkatini çeker. Komutan Nofel Mecnun haline üzüldü onunla ilgilenir ve şanssız Mecnun'a yardım eder. Leyla'nın babasına bir haberci gönderir. Komutanın müdahalesi bile Leyla'nın babasının fikrini değiştirmez bunun üzerine Nofel zorlamaya karar verir ve bir mücadeleye davet eder. Leyla'nın babası reddinin sebebini açıklar ve Leyla'nın artık nişanlı olduğunu söyler.

Çöl sahnelerinde Mecnun'un çektiği ıstıraplar genel olarak keder veren "bayatışiraz" makamı ile oluşturulmuştur.

5. Perde

Operanın beşinci perdesindeki eserler; Arazbarı, Leyla ve İbn-i Selam'ın düeti, Mecnun'un şikâyeti

İbn-i Selam'ın evinde mutluluk yoktur. Leyla iyice hastalanmış, kocasına Mecnun'u sevdiğini ve artık kimseyi sevmeyeceğini itiraf eder. Leyla Mecnun'un hayalini görür. Mecnun Leyla'ya kendisine ihanet ettiğini, hayatını mahvettiğini, üzüntü ve acı getirdiğini acımasız bir şekilde ifade eder. Leyla'nın kalbi daha fazla bu acı sözlere dayanamaz ve ölür. Bu perdede arazbarı, osmani, segâh, hariç segâh, bayatikürt, şüşter makamları kullanılmıştır.

6. Perde

Operanın altıncı perdesindeki eserler; Giriş ve son koro Mecnun Leyla'nın mezarına gelir, artık sonsuza kadar ona ait olan Leyla'nın ölümüne dayanamaz ve mezarın başında ölür.

Son perdede talihinden şikâyet eden Mecnun üzüntüsünü ‘‘bayatikürt’’ makamı ile aktarmaktadır.

Kara Karakayev, operanın 60. yılı olması sebebiyle kaleme aldığı ‘Doğu’da ilk opera’ başlıklı makalesinde şöyle yazmıştır: ‘‘ *Leyli ve Mecnun operası, ünlü bestekarımız Ü. Hacıbeyli’nin yaratıcılık yolunda attığı adımların ilkiydi. Konu şu ki dahilerin sanat yolundaki ilk adımları her zaman anlamlı ve derindir. Leyli ve Mecnun operası bu yolda atılan adımların bir meyvesi olmuştur.* ’’ (Karakayev K. ‘Doğu’da İlk Opera’, *Edebiyat ve Sanat gazetesi, B., 20 Ocak 1968*)

Sonuç

Araştırmanın sonucu olarak; Üzeyir Hacıbeyli, döneminin çok ilerisinde bir değer olduğunu yaptığı akademik çalışmalarla, bestekarlığıyla, eserlerinde kullandığı sistemlerle göstermektedir. İlk kez Leyla ile Mecnun operasında uyguladığı doğu ve batı müziğini bir arada kullanma fikri, halkın eseri ve opera türünü kolay benimsemesini sağlamıştır. Bugün Azerbaycan’da klasik müziğe olan ilginin önemli sebeplerinden birisi budur. Kendinden sonraki bestecilere ileri görüşlülüğü ile örnek olmuş ve sadece Azerbaycan değil aynı zamanda Türk dünyası opera tarihine tarihi bir katkı sağlamıştır.

Üzeyir Hacıbeyli’nin müzikal yeteneği yanında yazarlık alanında da başarılı olması onu diğer bestecilerden ayırmıştır. Leyla ile Mecnun operasının librettosunu oluşturan Fuzuli’nin manzumesini başarılı bir şekilde özetlemesi, operaya uyarlaması ve hatta eklemeler yapması bu yazarlık faaliyetlerine öncü olmuştur.

Bestecinin yaşadığı dönem ve ülkenin siyasi olayları sebebiyle zorluklarla ortaya çıkarılan ama büyük başarıyla sergilenen opera, makalede belirtildiği gibi Türk dünyasının ilk operası olma özelliğini taşır. Leyla ile Mecnun operasının tarihteki bu denli önemli yerine rağmen Türkiye’de sahnelenışı azdır. Genel olarak ülkemizde Türk dünyası operaları ve operetleri, opera sahnelerimizde çok fazla yer almamaktadır. Bu araştırmada; Azerbaycan opera tarihi, Üzeyir Hacıbeyli’nin yaşamı, bestecinin operayı oluşturma süreci ve Leyla ile Mecnun operasının içeriği gibi farklı başlıklar oluşturulmuş ve bu alana katkı sunulması düşünülmüştür.

Kaynakça

Seferova Z. (2016). *Türk Dünyasının Müzik Yıldızı*. Ankara: Tulpars Yayınları

- Turan C. (2015). *Çarpınırdı Karadeniz'in Bestecisi Üzeyir Hacıbeyli*. İstanbul: İleri Yayınları
- Gerçek İ. H. (1998). Üzeyir Hacıbeyov'un Azerbaycan Halk Musikisi'nin Esasları Üzerinde Bir İnceleme *Yüksek Lisans Tezi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müzik Bilimleri Ana Sanat Dalı
- Ahmedzade G. (2019). Çağdaş Azerbaycan Opera Sanatının İçinde Firengiz Alizade'nin "İntizar" Operasının Yapım ve Sahnelenme Açısından İncelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Müzik Bölümü
- Kurbanov B. (2010). *Üzeyir Hacıbeyov Yaratıcılığın Estetik Özellikleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 0 (9)
- Hüseynova L. (2016). *Türkiye ve Azerbaycan Besteci Yapıtlarında Düşünürler*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Müzik Bölümü Müzik Bilimleri Ana Bilim Dalı
- Hacıbeyli C. (2014). *Azerbaycan'ın İlk Operası Nasıl Yarandı*. Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Edebiyat ve Sanat Arşivi
- Kahramankaptan Ş. (2016). *Doğu'nun İlk Operası Leyla İle Mecnun Üzerine*.
- Hacıbeyli Ü. (1956) *Leyla ile Mecnun'dan Köroğlu'ya Kadar*. Bakü: Eserleri, Cilt II
- Hacıbeyli Ü. (1923). *Azerbaycan'da Musiki Öğretimi*. Eğitim ve Uygarlık Dergisi.
- Hacıbeyli Ü. (1924) *Türk Operaları Hakkında*. Komünist Gazetesi
- Hacıbeyli Ü. (1924) *Azerbaycan Musiki Hayatına Bir Bakış*. Maarif ve Medeniyet Dergisi, 1., 2., 3. Sayılar
- Hacıbeyli Ü. (1926) *Türk Operası*. Maarif ve Medeniyet Dergisi, 8 ve 9. Sayılar.